

*Олександр Іщук
(Київ)*

ІДЕОЛОГІЧНО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН(Б) СЕРЕД МОЛОДІ (1944—1954 рр.)

Після звільнення від нацистської окупації, в Україні знову встановилася комуністична влада. Проте далеко не все населення, особливо в західному регіоні, підтримувало повернення радянського політичного устрою. Багато людей пам'ятали події попередніх років, передусім політичні переслідування та масовий терор з боку тоталітарного режиму. В цьому сенсі ситуація в Західній Україні, яка лише невеликий проміжок часу знаходилася у складі СРСР, але встигла зазнати багатьох прикрощів, була доволі специфічною.

Загалом реакція західноукраїнського населення (незалежно від того, чи це були за національністю поляки, чи українці) на повернення більшовиків була негативною. Це пояснювалося тим, що у період першого приходу радянської влади на ці землі у 1939–1941 р. місцеве населення переконалося у важкому житті в Радянському Союзі. Тому воно не очікувало особливих змін у внутрішній політиці СРСР і у повоєнні роки.

Ці побоювання були небезпідставними. В регіоні оновилися знищення усіх залишків колишнього «буржуазного» економічного та політичного устрою, організація колгоспів, насадження на вищі керівні посади лише членів комуністичної партії (переважно росіян або вихідців зі східних областей України) та т.і. Такі дії викликали супротив з боку місцевого населення, хоча деякі із заходів влади були вкрай потрібними (наприклад, відбудова старих і будівництво нових підприємств промисловості і транспорту).

За цих умов головною опорою радянської влади, як і раніше, залишалися силові структури — війська Червоної армії, органи Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) і Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС).

Одним з головних наслідків Другої світової війни в Україні стала недовіра населення до будь-яких заходів влади (спочатку німецької, потім радянської). За умов важкої економічної ситуації громадянам необхідно було більше думати не про політичні проблеми, а про те, як взагалі вижити. Щоб досягнути успіхів у проведенні своєї політики, керівникам УРСР доводилося постійно застосовувати силу. Чимало людей підкорилося, але багато не хотіло виконувати тих наказів, які вважали хибними та згубними для себе, своїх родин, своєї країни. Ховаючись від мобілізації до Червоної армії та переслідувань, сотні людей тікали у ліси, немало їх опинялося у лавах різноманітних антирадянських організацій¹.

Починаючи з 1944 р., на території Західної України розпочалося тривале протистояння ОУН і УПА з радянськими військами та органами державної безпеки, яке тривало до середини 50-х років ХХ ст.

Слід звернути увагу на те, що воно було не лише військово–політичним за своєю сутністю, як це могло б здатися на перший погляд. Зіткнення двох протилежних політичних систем — західноєвропейської демократичної, до якої звикли мешканці Західної України за часів існування Польщі, та радянської комуністичної, яка від 1917 р. встигла зміцнитися, спричинило серйозні зміни в усіх сферах життя Західної України. Вони охопили чимало його невід’ємних складових, у тому числі міжнаціональні та людські відносини, економіку, культуру, освіту, етику, виховання та інше². Тому повоєнний стан у Західній Україні варто розглядати у більш широкому контексті, а саме, як зіткнення двох різних цивілізацій (Західної Європи та СРСР), а не лише двох протилежних політичних систем.

Ще до безпосередньої появи радянських військ у Західній Україні (та і згодом) ОУН у своїх виданнях висловлювала думки, які зводилися до того, що «по упадку більшовизму буде будуватися новий суспільний лад»³. Керівники організації закликали своїх членів залишатися на нелегальному становищі та спрямовувати свою діяльність на боротьбу проти СРСР.

Багато членів ОУН добре знало, на що вони йдуть та чого можна очікувати від цієї боротьби. Вони розуміли, що радянська влада не дасть їм можливості працювати легально, створювати якісь культурно-політичні осередки, не кажучи вже про партії. Із збережених документів ОУН видно, що майбутні заходи радянської влади не стали чимось несподіваним для керівників націоналістів, які протягом тривалого часу готувалися до вжиття відповідних заходів проти комуністичної системи. Тому уся організаційна структура ОУН залишалася у підпіллі і була непогано підготовлена до тривалого опору заходам нової влади.

Характерним прикладом цього протистояння була боротьба між комуністами та націоналістами за вплив на молодь. Метою як одних, так і других було її виховання у світлі власної ідеології та залучення у майбутньому на свій бік. Ось що з цього приводу можна прочитати у статті «Завдання

Зарицька Катерина Миронівна, псевдонім «Монета». Референт Українського Червоного Хреста Крайового проводу ОУН «Галичина», брала також активну участь у діяльності референтури «Юнацтва» цього проводу. Авторка низки статей під псевдонімом «Уляна Кужіль». Заарештована 21 вересня 1947 р. в м. Ходорів. Згодом засуджена до 25 років виправно-трудових таборів. Померла у 1986 р.

українського юнацтва», виданій у молодіжному журналі ОУН «Юнак»: «Вся українська молодь — це той людський матеріал, що незабаром буде творити зміст національного життя на всіх відтинках... Підкреслюємо, що завданням українського юнацтва є вказати всій молоді на засадничі обов'язки гідного члена спільноти, допомогти формувати своє національне обличчя, працювати над збереженням національної душі та кожного доставити на відповідну громадянську стійку...»⁴.

Від пильного ока органів державної безпеки УРСР не вислизнув той факт, що успішна праця ОУН серед молоді була постійною та ґрунтовною ще з часу утворення ОУН у 1929 р., а також те, що молодь особливо легко піддавалася впливу ідей інтегрального націоналізму. Через це радянські владні органи докладали багато зусиль, щоб виховати західноукраїнську молодь у дусі марксизму-ленінізму, щоб у майбутньому мати змогу використати її для своєї підтримки⁵. Безсумнівно, що і в ОУН, і в радянських органах влади розуміли: від виховання молоді залежить те, як вона буде поводити себе далі, кого вона буде підтримувати у політичній боротьбі, яким буде майбутнє всієї країни через багато років, коли нинішня молодь нею керуватиме.

Завдяки доволі активній праці ОУН у 1930-х роках молодь, вихована за часів колишньої Польської держави, постійно підтримувала організацію та поповнювала її лави. Щороку тисячі юнаків вступали до молодіж-

них організацій, а після відповідної підготовки — до лав підпілля. Проте вже через кілька місяців, внаслідок дедалі більшого тиску органів держбезпеки на ОУН та УПА, умови праці ускладнилися та погіршилися, що призвело до великих втрат у людях. Керівники підпілля змушені були виробити нові форми організаційної роботи з молоддю, які характеризувалися більшою конспіративністю та індивідуальним підходом до кожного нового учасника.

Не слід вважати, що ОУН займалася вихованням лише тієї частини молоді, котра знаходилася у її молодіжних організаціях. Основними визначальними напрямками роботи ОУН серед молоді, згідно з інструкціями організації, були: 1) Залучення молоді до праці в молодіжній структурі ОУН «Юнацтво»⁶; 2) Агітаційна, виховна та навчальна робота з підростаючим поколінням (починаючи з дошкільного та шкільного віку)⁷; 3) Використання легально проживаючої молоді, як спостерігачів за діями радянської влади, розповсюджувачів листівок, помічників у зборі продуктів тощо⁸.

Безсумнівно, найголовнішим завданням ОУН для збереження впливу на молодь залишалася робота по створенню та поширенню на території України ланок молодіжної організації ОУН «Юнацтво».

З часів існування Польської держави та німецької окупації збереглася доволі поширена юнацька мережа ОУН. Якщо прослідкувати за структурою мережі «Юнацтва», то на момент приходу радянської влади у 1944 р. суттєвих змін вона спочатку не зазнала, залишаючись традиційною для ОУН, де кілька менших організаційних ланок утворювали одну більшу. Це підтверджується збереженими інструкціями з праці в «Юнацтві»⁹, допитами заарештованих у 1944–1945 р.

Керівник ОУН(Б) в Україні Роман Шухевич («Тур», ліворуч) та Йосип Дяків («Наум») — референт «Юнацтва» Крайового провуду ОУН «Галичина» в 1943–1944 рр.

членів Центрального проводу (ЦП) ОУН М.Луцького — «Андрієнка»¹⁰ та М.Степаняка — «Сергія»¹¹ й іншими документами.

У складі ЦП ОУН після нападу німців на СРСР у 1941 р. та повернення багатьох відомих націоналістів з еміграції (таких, як Р.Шухевич, Я.Стецько, В.Кук, О.Гасин та ін.) було створено референтуру «Юнацтва». Їй були підпорядковані крайові та обласні проводи, у кожному з яких були дві основні референтури — організаційна (займалася справами всебічної організації діяльності), і вишкільна (планувала та контролювала навчання). Мережа «Юнацтва» мала свою окрему структуру, починаючи від станиці. Таким чином:

1. Станиця «Юнацтва» містила 3–5 ланок (звен, у кожному 3–5 юнаків);
2. Підрайон містив 3–5 станиць;
3. Район містив 3–5 підрайонів;
4. Повіт містив 3–5 районів;
5. Округ містив 3–6 повітів;
6. Область містила кілька округів.

Основними завданнями організацій молоді, згідно з однією із збережених інструкцій ОУН, були: 1) Створення сильного організованого ядра найкращих (з подальшим вихованням, навчанням та підготовкою молоді до участі в ОУН); 2) Охоплення виховними впливами всієї української молоді¹².

Основна увага, звісно, приділялася першому завданню. Діяльність «Юнацтва» ще з 30-х років ХХ століття здійснювалася за певною, давно виробленою, схемою:

- 1) Підбір кадрів до організації та відбір кандидатів;
- 2) Перевірка кандидатів;
- 3) Навчально-виховний процес;
- 4) Іспити;
- 5) Конкретна робота в організації та на території¹³.

Підбір кадрів до юнацької мережі ОУН відбувався згідно із встановленими у підпіллі правилами. Зазвичай юнак, котрий хотів потрапити до організації, повинен був мати непогану репутацію та бути віком від 16 до 21 року. Кандидата тривалий час (в залежності від необхідності та конкретної ситуації) вивчали та перевіряли, щоб уникнути можливості появи в організації агента НКДБ-МДБ. В основному зверталася увага на деталі біографії та походження, особисті якості і здібності кандидата¹⁴. Зважаючи на ще слабкий контроль радянської влади у сільській (особливо високогірній та важкодоступній) місцевості, умови для роботи були відносно сприятливими.

Кандидата тривалий час готували до вступу в організацію, давали читати літературу та на зустрічах пояснювали, що саме чекає його в майбутньому. Строк перебування юнака у кандидатах у повоєнні роки був

різним. Згідно з інструкціями ОУН, він різнився — у містах був більшим, у селах — меншим. У залежності від різних обставин, щоб перетворитися з кандидата на учасника «Юнацтва», доводилося чекати від кількох тижнів до одного року.

Прийняття до організації за сприятливих умов здійснювалося на урочистій церемонії, а в інших випадках — таємно, лише за участю провідника. За традицією новий юнак після прийняття до лав «Юнацтва» отримував власний псевдонім, складав клятву та починав виплачувати членські внески¹⁵.

Після перевірки кандидат подекуди мусив скласти іспити. Вони, насамперед, мали показати його освітній рівень та схильності, допомогти вихователям виявити сильні та слабкі якості юнака. Залежно від результатів іспиту юнак отримував навчальні завдання та приступав до праці в ланці «Юнацтва». Найважливішими матеріалами, які насамперед юнак мусив опрацювати, були: декалог, 12 заповідей та 44 правила життя українського націоналіста, вишкіл конспірації, програмні та агітаційні матеріали ОУН тощо.

Коли юнак вже вважався членом «Юнацтва», він потрапляв до ланки молодих людей із схожим рівнем освіти та починав опрацьовувати на зібраннях навчальні (виховно-вишкільні) матеріали. Сходини (зібрання) проводилися згідно з розробленими правилами. Програма цієї роботи мала три головні складові розділи: 1) Організаційно–політичний, який торкався минулого та нинішнього життя ОУН і національно–політичної думки; 2) Загальноосвітній, який складався переважно з вивчення української історії, географії та літератури; 3) Військовий, що сприяв виробленню у юнаків військових навичок. До кожного з цих основних напрямків, а також для іспитів першого та другого ступеня, були розроблені та надруковані великими накладками річні програми навчання і спеціальна література — хрестоматії з української літератури, підручники з історії, географії та ін. Для вивчення деяких наук були передруковані книги, написані відомими українськими науковцями та літераторами. Наприклад, найкращим підручником з географії слугувала книга Степана Рудницького «Географія України»¹⁶.

В «Юнацтві» ОУН навчання складалося з першого та другого ступеня (кожен з них міг тривати цілий рік), які закінчувалися іспитами. Окремо після теоретичного іспиту, в залежності від нахилів та здібностей кожного, юнаки складали так звану практичну частину, виконуючи завдання організації на території, різні фізичні вправи, доручення своїх провідників, орієнтування на місцевості тощо¹⁷.

Після завершення курсу навчання у «Юнацтві» та перевірки практичних вмінь, юнаку доручалася якась важлива організаційна робота серед молоді на території. Таким чином молодь поступово долучали до більш

серйозної діяльності в ОУН. Безсумнівно, новому молодому поповненню, яке потрапляло до лав організації, подобалось те, що з ними працюють такі ж самі, як і вони, молоді, але вже досвідчені підпільники. Розуміючи, що гарний контакт між двома молодими людьми встановити набагато легше, ніж між старим та молодим, ОУН часто доручала виховання юнаків підпільникам, які самі недавно ще були в «Юнацтві». З іншого боку, до подібної праці долучалися представники старшого покоління, які мали великий авторитет серед місцевих підлітків, наприклад, колишні вояки Української Галицької армії.

Виховників ОУН готували до праці з молоддю на підготовчих курсах досвідчені члени організації. Для підвищення їхньої кваліфікації іноді проводилися вишколи. Крім того, організацією постійно випускалася різна допоміжна література, з котрої вони могли дізнатися про те, як краще підбирати кандидатів, знаходити спільну мову з людьми та інші важливі деталі педагогічної роботи¹⁸.

Окремо слід зауважити, що паралельно з чоловічою існувала також і численна жіноча молодіжна мережа ОУН. Вона мала подібну структуру та працювала з нею у тісному контакті. До її складу, теж після перевірки, приймали дівчат, котрі прагнули та здатні були долучитися до роботи у націоналістичному русі¹⁹. Окрім загальної освітньої підготовки дівчат навчали медичної справи, друкуванню на машинці, шиттю а також доручали розповсюджувати листівки, готувати для повстанців їжу та ін. Таким чином ОУН прагнула охопити своїм впливом не лише юнаків, але й дівчат, зважаючи на необхідність їхньої участі у боротьбі.

Загалом оцінюючи роботу ОУН із створення ланок «Юнацтва» та залученню до них української молоді, слід зазначити, що вона була доволі успішною. Так, за документами МДБ УРСР, чисельність членів «Юнацтва» та інших молодіжних організацій лише у Галичині в середині 1943 р. складала до 26 тис. осіб та ще 5 тис. юнаків прихильників²⁰. Проте слід визнати, що незважаючи на широке територіальне поширення, ця організація не була в змозі охопити більшість молодих людей Західної України. Крім важких повоєнних умов життя ОУН необхідно було зважати на конспірацію. До «Юнацтва» не можна було брати заздальгідь небезпечних для організації молодиків: тих, хто міг несвідомо видати її, слабких духом та тілесно, занадто неслухняних, боягузів тощо. Через це, хоча «Юнацтво» було поширене в багатьох селах Західної України, її чисельність не могла бути надто великою.

Проте існуючу у 1944 р. структуру «Юнацтва» маленькою все ж не назвеш. Не дивно, що її одразу ж в багатьох місцях було виявлено органами державної безпеки УРСР. Заарештовані молоді люди, особливо дівчата, видавали на допитах членів ОУН, що призвело до великих втрат у людях²¹. Зважаючи на такий розвиток подій, з метою збереження кадрів, молодіжну

Йосип Дяків, псевдоніми «Горновий», «Цвочок», «Наум», «605» та інші. Референт «Юнацтва» у складі Крайового проводу ОУН «Галичина» у 1943–1944 рр., редактор молодіжного журналу «Юнак». Автор низки статей для молоді. Згодом, з 1948 р. — керівник Львівського крайового проводу та член Центрального проводу ОУН. Загинув 28 листопада 1950 р.

референтуру Центрального проводу ОУН влітку 1944 р. було розпущено, а справи «Юнацтва» передано до організаційної, яка займалася всіма іншими ланками²². Таким чином, активна робота по залученню молоді до ОУН тривала і надалі, але в більш законспірованому вигляді.

Не варто думати, що мережа «Юнацтва» слугувала лише для виховання її учасників. Вона діяла також для «охоплення всієї молоді та закування її у карні рамки організованості». Так, при кожному проводі ОУН, починаючи з станиці, окрім провідника та його заступника передбачалася наявність суспільника (суспільного виховника), котрий слідкував за вихованням в українському дусі всієї української молоді на підлеглій організаційній ланці території, особливо учнів середніх шкіл та інших учбових закладів²³. Звідси видно глибоке розуміння керівниками ОУН того факту, що лише вихована у національно-патріотичному дусі молодь зможе в майбутньому продовжити боротьбу за незалежність України.

В інструкціях про роботу з молоддю ОУН вказується, що є дві великі її групи — міська та сільська. Розуміючи, що ці групи сильно різняться між собою, було розроблено різні підходи до їх виховання²⁴.

Оскільки ОУН була переважно сільською організацією, не дивно, що найбільших успіхів у своїй роботі з молоддю вона досягла в цій місцевості. Для виховання сільської молоді застосовувалися наступні форми роботи: 1) Збори різного характеру та для різних цілей, як великі, на яких була присутня вся молодь села, так і середні та невеликі, починаючи від кількох чоловік; 2) Урочисті святкування з приводу національних свят; 3) Різноманітні збори та забави з метою фізичного виховання; 4) Розповсюдження різноманітної літератури тощо.

Ситуація у західноукраїнських селах була доволі сприятливою для діяльності ОУН. Значне, а подекуди і повне, неприйняття населенням но-

вої влади та віддаленість сільських поселень від міст, у яких знаходилася переважна маса представників нової адміністрації, призводили до того, що вона не мала контролю над місцевим населенням, яке підтримувало повстанців. У цілому часто малоосвічена, але дуже патріотично налаштована молодь західноукраїнських сіл досить легко піддавалася антирадянській агітації. До того ж, піонерські та комсомольські організації молоді в перші повоєнні роки фактично не були поширені в селах і їх часто доводилося насаджувати силою. Молодь бойкотувала їх і надалі. Тому вихованням молодого покоління займалися представники ОУН та вчителі середніх шкіл, серед яких незначна частина підтримувала владу та агітувала за радянський лад, а більшість (з місцевих та навіть зі сходу України) просто навчала дітей різним наукам, незважаючи на політичні та ідеологічні уподобання.

Через зазначені чинники члени ОУН у повоєнні роки знаходили можливості для виховання сільської молоді. На практиці подібна робота виглядала таким чином: створювалися різні самоосвітні та спортивні гуртки, у яких аматори-педагоги навчали молодь, проводили приховані збори тощо.

Наприклад, після завершення навчання у школі молодь збиралася у визначених заздалегідь місцях: на природі, у когось вдома, тощо. З нею виховник «Юнацтва» проводив різноманітну виховну роботу, переважно бесіди про правдиву українську історію, географію. Велике значення надавалося спорту, іграм, тощо²⁵.

Окремо треба відмітити той факт, що ОУН виробила інструкції по роботі з різними віковими категоріями молоді — дітьми дошкільного віку, школярами, доростом. Це пояснювалося розумінням того, що дітям дошкільного віку були цікаві зовсім інші забави та книги, аніж, наприклад, підліткам. При цьому в інструкціях вказувалося, що подібна навчально-виховна діяльність з боку повинна виглядати як звичайне аматорство, не вказуючи на наявність впливу організаційної мережі молоді.

Як це не дивно, успішній роботі серед молоді сприяло зосередження органами МДБ своєї уваги на полюванні за збройним підпіллям, яке становило найбільшу загрозу. Це відволікало їхню увагу від проблем, пов'язаних з вихованням молоді та її участі у діяльності підпілля. Проте, дещо пізніше, зрозумівши небезпеку того, що майбутні кадри ОУН виховуються серед молоді села, органи державної безпеки розпочали доволі активно стежити за всіма формами проявів антирадянської діяльності громадян, що врешті-решт і призвело до виявлення активної частини молоді та розгрому резерву підпілля.

Серед міської молоді керівники ОУН у своїх інструкціях виділяли такі групи: 1) Робітничу молодь; 2) Учні середніх шкіл та вищих навчальних закладів (майбутню інтелігенцію та керівників); 3) Молодь, яка прибула на навчання із східноукраїнських земель²⁶.

Робота ОУН у місті мала свою специфіку, яка була зумовлена набагато міцнішими позиціями влади. Вони пояснювалися тим, що міста одразу ж після приходу радянських військ були зайняті і під їхнім прикриттям встановилася нова влада. Якщо у сільській місцевості тривалий час зберігався контроль УПА, що не давало комуністам змоги проводити свою політику, то в містах органи НКДБ майже одразу розпочали заходи, спрямовані на зміцнення режиму та виявлення антирадянськи настроєних людей. Унаслідок цього більша частина молоді опинилася під сильним впливом нового режиму, була залучена до піонерських та комсомольських організацій і постійно не без успіху оброблялася комуністичною агітацією.

У містах агітаційна робота ОУН здійснювалась дуже конспіративно через відчутну присутність та активну роботу МДБ. Збори проводилися серед перевірених людей з дотриманням необхідних вимог безпеки та були небагаточисельні. Велике значення мало розповсюдження підпільних друкованих видань. Молоді давали читати доволі різноманітну літературу. Так, інструкції ОУН рекомендували постачати молодим людям у залежності від їхніх уподобань та суспільного становища ті книжки, які були їм більш зрозумілими: робітникам — з поясненням системи економічного гніту працюючих у СРСР, студентам — наукову літературу з ґрунтовним аналізом стану в Україні, східним українцям — про історію України та сутність більшовицької політики, тощо. Велика увага приділялася впливу на шкільну молодь, з якої в майбутньому мали вирости нові учасники ОУН.

Діяльність «Юнацтва» серед молоді заохочувала її до активної участі у боротьбі за незалежну Україну. Чимало з тих, хто був присутній на заходах серед молоді, потім сам потрапляв до організації. Але все ж велика частина західноукраїнської молоді залишалася нейтральною та не підтримувала ані ОУН, ані владу. Це можна пояснити важким економічним становищем, побоюваннями репресій з боку карних органів УРСР, турботою за особисте майбутнє, усвідомленням безперспективності збройної боротьби ОУН проти набагато потужнішого супротивника та іншими чинниками.

Робота ОУН серед молоді поза межами «Юнацтва» також була доволі широкою. Оскільки подібна організація не могла охопити впливом усю українську молодь, то учасники ОУН і самі займалися активною діяльністю серед підростаючого покоління. Основними її видами були розповсюдження літератури та листівок, агітація, таємні збори, тощо. Тому не дивно, що більшість молоді західноукраїнських земель добре знала про діяльність ОУН, її цілі та завдання.

Як вже зазначалося, після посилення тиску радянської влади на населення з метою нав'язати свою політику, створювати організовані ланки та проводити організовану діяльність серед молоді у великих масштабах стало важко. Через можливість провалу недосвідченої в підпільній роботі молоді ОУН відмовилася від її масового залучення до «Юнацтва» та вимушена

ЖУРНАЛ ДЛЯ ЮНАЦТВА

Обкладинка-заголовок журналу «Молодий революціонер», який випускався Крайовим проводом ОУН на Північно-західних українських землях. Редактором журналу був керівник цього проводу у 1948–1953 рр. Василь Галаса («Орлан»). Всього вийшло 8 номерів журналу. Автор проекту заголовку — Ніл Хасевич («Зот»). Виконавець — «Мирон». 1949 рік.

була перейти до більш конспіративних і вишуканих методів роботи. Особливо яскраво це стало проявлятися після розгрому основних сил УПА у 1945–1947 рр. і переходу всієї ОУН до ще більш законспірованої діяльності.

Стурбованість керівників ОУН подальшою долею організації призвела до дискусій про нові форми роботи з молоддю. У деяких листах керівника ЦП ОУН Романа Шухевича, організаційного референта ЦП ОУН Василя Кука, керівника ОУН на Північно-Західних українських землях (ПЗУЗ) Василя Галаса та інших керівників ОУН висловлювалися різні думки стосовно молодіжної проблеми, які зводилися до необхідності продовження активної праці у цьому напрямі.

Так, наприклад, Р.Шухевич у листі до В.Кука писав, що головні зусилля членів ОУН треба спрямувати на дві проблеми — молодь та схід, тобто на реалізацію програм «Олег» (організація легальної мережі молоді) та «Орлик» (поширення впливу ОУН на східну Україну), оскільки «в іншому випадку може статися катастрофа»²⁷.

В.Галаса у 1949 р. в одному з своїх листів писав: «Всім керівникам ОУН від районного та вище необхідно взяти собі на виховання по одному юнаку з тих, які подають надії стати керівниками. Для нас справа виховання молодих керівних кадрів у найближчий час — питання життя та смерті»²⁸.

У повоєнні роки членами ЦП ОУН з метою збереження впливу на молодь була розроблена та втілювалася нова програма під назвою «Олег».

Вона передбачала такі основні завдання: 1) Підбір кандидатів із числа молоді для вступу в ОУН і працю з ними в індивідуальному порядку; 2) Створення мережі молодих симпатиків (прихильників) ОУН, які проживали легально для виконання різних не бойових завдань; 3) Втілення в життя нових форм і методів роботи з юнаками, які гарантували конспіративність у роботі тощо.

Також було вироблено цілий ряд інструкцій, в яких давалися доручення керівникам організаційних ланок стосовно діяльності у юнацькому середовищі. У них були розроблені нові принципи організації юнацької мережі ОУН та її симпатиків серед усієї молоді²⁹.

Програма «Олег» втілювалася у життя різними шляхами. Її успішне виконання багато в чому залежало від здатності конкретного керівника реалізувати теоретичний задум. На основі аналізу документів ОУН та органів МДБ видно, що підпіллям було заборонено створювати організації з учнів середніх шкіл, щоб не підставляти їх під удари МДБ. Натомість учасників підпілля було зобов'язано підбирати кандидатів до юнацької мережі ОУН, яких потім мали приймати та перевіряти керівники не нижче районних провідників. Також впроваджувався обов'язковий особистий підхід до праці з кожним учасником. Проте далеко не завжди у практичній роботі можна було виконати ці вимоги. Іноді, залежно від обставин, створювалися організації молоді, підпорядковані керівникам провідів ОУН.

Цікавими є свідчення з цього приводу керівних учасників ОУН, які вони дали після свого затримання органами державної безпеки УРСР.

Ось як пояснював зміст і значення вищезгадуваної програми «Олег» захоплений МДБ керівник Станіславського окружного проводу ОУН Іванишин Петро — «Курява»: «Під зашифрованою «Олег» підпіллям ОУН проводиться робота по насадженню легальних кадрів ОУН на території дії того чи іншого проводу. Ця робота здійснюється районними та підрайонними проводами під контролем окружних провідів. Створенням легальної мережі передбачається забезпечення резерву для майбутнього підпілля ОУН та проведення окремих його заходів через ці кадри у містах і селах. Для цієї мети дозволяється вербувати осіб із числа української інтелігенції, селян, робітників, як чоловіків, так і дівчат, незалежно від місця народження та належності до партії чи комсомолу, місця роботи, тобто хоч би і в партійно-радянських органах...

Порядок підбору, вербування та подальшої роботи в ОУН для цих осіб встановлено такий. Районний та підрайонний проводи підбирають кандидатури. Цією роботою займаються як керівники вказаних провідів, так і референти Служби безпеки (СБ) та пропаганди. В окремих випадках дозволяється цим займатися і керівникам кущових провідів. Підібрані для цієї мети кандидатури повинні відповідати таким вимогам: бути вольовими та рішучими, мати схильність до роботи в ОУН, вміти дотримуватись потрібної конспірації, не бути пов'язаними з органами МДБ та не бути заарештова-

ними цими органами за антирадянську діяльність раніше. До кандидатури на вербування в легальну мережу ОУН прикріплюється уповноважений (хто-небудь із складу проводу), який і проводить подальшу роботу з цією людиною в період її перебування у кандидатах та членстві в ОУН...

Особи, яких завербовано у селах, проходять кандидатський стаж 6 місяців, в містах — 1 рік. Цей стаж поділяється на 2 періоди: для сільських мешканців — по 2 та 4 місяці, для міських — по 4 та 8 місяців. У перший період проводиться перевірка вольових якостей кандидата, йому даються окремі завдання по розповсюдженню листівок, підпалу клубів, комбайнів, колгоспів тощо. У цей же період окружною референтурою СБ чи за її дорученням СБ надрайонних проводів перевіряються його родичі та оточення і вивчаються його можливості щодо використання в подальшому для виконання інших доручень. У другому періоді кандидатського стажу проводиться навчання та виховання в націоналістичному дусі, для чого кандидату дається література та контролюється, як вона засвоєна. Після цього від завербованого відбирається присяга про вірність ОУН і він стає учасником організації. Такий легальник ні з ким іншим не зв'язується, а має зустрічі по графіку 2 рази місяць з уповноваженим від проводу ОУН та виконує його вказівки. У період кандидатського стажу таким особам присвоюються псевдоніми. Окремим особам даються завдання на виконання терористичних актів в період кандидатського стажу...»³⁰.

Як впливало із свідчень заарештованого керівника Жовківського надрайонного проводу ОУН Щепанського Романа — «Буй-Тура», «Підпілля ОУН ставило за свою мету шляхом проведення серед молоді антирадянської націоналістичної роботи залучати її на свій бік. З молоді від 16 до 22 років, яка проживає легально, створювалася юнацька мережа. Принцип роботи з юнаками строго індивідуальний. Із метою конспірації та запобігання можливого провалу вони не повинні мати між собою зв'язку, тобто не знати один одного... Учасники юнацької сітки ОУН залучалися головним чином у якості інформаторів для збору даних, що цікавили підпілля. Їм також доручалося купувати та збирати продукти харчування, розповсюджувати серед населення оунівську літературу та листівки. Деякі господарства, в яких мешкали юнаки, використовувалися, як сховища для бандитів ОУН...»³¹.

Таким чином, з аналізу документів видно, що форми організаційної роботи підпілля з молоддю зазнали істотних змін. Основними видами діяльності учасників молодіжних організацій у 1946–1954 рр. були:

- 1) Розповсюдження літератури, листівок та інших друкованих видань ОУН серед населення та (іноді) їх друкування;
- 2) Усна антирадянська агітація у найрізноманітніших формах (бесіди, збори, обговорення тощо);

Учасники референтури пропаганди Крайового проводу ОУН «Захід-Карпати». Зліва направо: 1 — Дяченко Михайло, псевдоніми «Марко Боєслав», «Гомін», «Славобор» та інші. Керівник друкованих видань крайового осередку пропаганди, автор багатьох віршів та оповідань для молоді. Загинув 22 лютого 1952 р.; 2 — Богдан Всеволод, псевдоніми «Всеволод Рамзенко», «Рамзес» та інші. Відомий підпільний автор. У 1950–1951 рр. — керівник референтури пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН. 3 — Кочій Омелян, псевдонім «Левко». Керівник референтури пропаганди Крайового проводу ОУН «Захід-Карпати».

- 3) Здійснення терористичних актів проти радянських активістів і представників влади;
- 4) Здобуття знань про історію, географію України з підпільної літератури та загальне підвищення свого освітнього рівня;
- 5) Робота по збору інформації, яка цікавила ОУН;
- 6) Виконання різних доручень керівників ОУН (доставка їжі, підготовка тимчасового укриття тощо);
- 7) Підготовка до участі у збройній боротьбі тощо.

Найбільшу небезпеку для молодіжних організацій ОУН складала агенти органів МДБ, які проникали до подібних організацій та видавали згодом їх учасників радянській владі. Ось як з цього приводу у 1950 р. висловився у листі до керівника Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ В.Галаси новопризначений керівник ЦП ОУН В.Кук: «Більшовики, знаючи про нашу роботу у середовищі молоді, роблять все, щоб у випадку включення молоді до організації долучити до нас свою агентуру. Для цієї мети вони підготували ряд молодих студентів і учнів середніх класів. Майже скрізь ми зустрічаємось серед молоді з провокаційними (начебто самостійними) організаціями у різних формах. Такі організації створюють кваліфіковані агенти, іноді через когось, хто зв'язаний з нашим підпіллям. Вони отримують літературу, виконують різні завдання тощо. Потім, через певний час після роботи такого агента, учасників організації заарештовують, а головні агенти тікають у підпілля. Небезпека полягає у тому, що це все робиться досить тонко та довго»³².

Гаєвська Любомира Онуфріївна, псевдоніми «Рута», «Романна», літературний псевдонім «Ольга Іллінська». Керівник референтури пропаганди Львівського крайового провуду ОУН в 1950–1954 рр., авторка оповідань для молоді, які публікувалися у підпільних виданнях. Застрелилася у 1954 р. при спробі її захоплення працівниками КДБ.

Проте, незважаючи на переслідування комуністичної влади, молодіжних організацій створювалося дуже багато, і діяльність ОУН серед підростаючого покоління не припинялася. Більше того, знаходилися нові форми протидії. Молоді вдавалося проникати до комсомолу, навіть в партію та радянські установи, де вона виконувала різні доручення ОУН, такі, як приховану агітацію, саботаж, розшук потрібної інформації, тощо. Внаслідок цього ідеї ОУН розповсюджувалися дуже швидко, а ідеологічний вплив радянської влади на підростаюче покоління певною мірою обмежувався .

Згадуваний вище Щепанський розповів також на допитах про діяльність юнаків ОУН у лавах Радянської армії, комсомолі та школах ФЗН: «Згідно з інструкцією, яку я отримав від керівника Рава-Руського окружного провуду ОУН Шульган Мар'яна — «Білоуса» у 1950 р., учасники молодіжної юнацької мережі ОУН, які відбували до радянської армії, повинні були виконувати такі доручення:

1) Створювати собі авторитет серед військовослужбовців, підбирати однопідумців, але антирадянської агітації не проводити та не проявляти свою

приналежність до ОУН. У випадку військових дій вести антирадянську пропаганду серед військовослужбовців, підштовхувати їх до дезертирства та переходу на бік ворога;

2) У випадку війни юнаки повинні дезертирувати з Радянської армії на бік ворога, після чого вступити до українських націоналістичних формувань, як то легіони і т.ін., або в діючі банди для ведення збройної боротьби проти Радянської влади;

3) Ті, хто відбуває на навчання до ФЗН, ВУЗів та ін. учбових закладів повинні створювати собі авторитет серед оточення (особливо українського), набувати фахових вмінь і займатися збором даних, які цікавлять підпілля ОУН, стосовно радянських активістів та осіб, котрі підозрюються у зв'язках з органами МДБ-МВС;

4) Учасники юнацької мережі ОУН, які навчаються в учбових закладах чи працюють на підприємствах, повинні розповсюджувати антирадянську літературу та складати так звані «квестіонари», тобто дати відповіді на спеціально поставлені підпіллям ОУН питання щодо певного учбового закладу;

5) Учасники юнацької мережі, які є членами комсомольської організації, поділяються ОУН на 2 категорії: перші з них повинні активно брати участь в усіх заходах Радянської влади та показувати себе з кращого боку з метою просування по службі та використання подальших можливостей для оунівської діяльності; другі повинні не виконувати комсомольських доручень, відвідувати церкву, не платити внесків, щоб їх виключили з комсомолу...»³³.

Подібні свідчення керівників підтверджуються й іншими архівними організаційними матеріалами ОУН, а також документами органів державної безпеки УРСР. Варто розглянути деякі характерні приклади.

У Державному архіві Служби безпеки України збереглося кілька «квестіонарів» ОУН, у яких студентами львівських ВУЗів (університету ім. Івана Франка, політехнічного та медичного інститутів) доволі детально описано внутрішню ситуацію в цих навчальних закладах — кількість і національний склад студентів та викладачів, дані про радянських активістів, розклади навчання, зміст лекцій тощо³⁴.

З протоколу допиту керівника Рогатинського особливого окружного проводу ОУН Зиновія Благія — «Шпака» видно, що член ЦП ОУН Василь Кук — «Леміш» за підтримки керівника Крайового проводу ОУН на Західних українських землях Романа Кравчука — «Петра» під час наради керівників організації, яка проходила з 1 по 15 липня 1948 р. в Іловському лісі Львівської області, висловився за створення широкої, глибоко законспірованої легальної розвідувальної молодіжної мережі з тим розрахунком, щоб ці ланки в кількості 2-3 осіб були в кожному селі, у старших класах середніх шкіл і на курсах університету. Щоб поповнити втрати

учасників підпілля, рішення про створення легальної мережі ОУН, як із молоді, так і з дорослих, було прийняте. Відповідальність за виконання рішення була покладена в сільських районах на керівників районних провідів, у містах і навчальних закладах — на надрайонних провідників³⁵.

Ці рішення впроваджувалися в життя. За документами МДБ, окремими керівниками ОУН на селі та в містах іноді створювалися організації молоді, які також розповсюджували листівки та літературу, збирали їжу та інші необхідні матеріали для повстанців, вчиняли теракти. Кидається в очі той факт, що керівники ОУН закликали працювати з перспективною молоддю, яка мала не менше 7 класів освіти, а особливо зі студентами. Прикладом може слугувати розкрита МДБ у травні 1949 р. у с. Раковець Тернопільської області молодіжна організація, створена за дорученням керівника куща «Рога». Її учасники збирали гроші та продукти у населення для ОУН, розповсюджували листівки, купували та переховували зброю (1 станковий та 3 ручних кулемети, 4 гвинтівки та понад 1000 патронів)³⁶.

У випадку розшифрування юнака органами державної безпеки, з метою збереження його для організації, керівники ОУН доручали йому здійснити якусь акцію (наприклад, теракт) та йти в підпілля. Найкращих юнаків після певного строку також могли взяти в бойовики, а подекуди керівники ОУН самі вимагали від юнака здійснити теракт і тим підтвердити свою вірність організації, обіцяючи одразу забрати у підпілля. Так, у с. Вовня Дрогобицької області 31 березня 1949 р. член ЛКСМУ Мартинишин убив місцеву мешканку, після чого одразу перейшов у підпілля, з яким підтримував зв'язок³⁷.

Подекуди молодіжні організації виникали стихійно, не маючи нічого спільного з ОУН, але фактично повністю підтримуючи націоналістичні погляди. Проте їх учасники добре знали про підпілля, таємно читали літературу. Часто вони намагалися знайти зв'язок з ОУН для того, щоб діяти разом. Ілюстрацією до вищесказаного є викрита МДБ УРСР у м. Гуляй-Поле Запорізької області молодіжна організація «Група українських підпільників» (ГУП), у справі якої було затримано 19 осіб. Вони зберігали зброю, розповсюджували листівки, шукали серед молоді нових кандидатів. Керівником ГУП Я.Трояном була розроблена програма організації та здійснені спроби через втікача з Тернопільської області П.Шишка встановити контакт з підпіллям у західних областях України³⁸.

Знаходить підтвердження і те, що частина молоді, обіймаючи посади (іноді навіть керівні) в комсомолі, залишалася вірною ідеям ОУН. За матеріалами МДБ, лише з 1 січня по 1 червня 1950 р. у сільських школах та ін. закладах Станіславської області було виявлено понад 100 націоналістичних організацій, заарештовано 700 активних учасників ОУН. До цих організацій входили 84 студенти ВУЗів та шкіл, 53 вчителі, 35 членів ВЛКСМ³⁹.

Проте все частіше молодь не наважувалася ризикувати своїм майбутнім, і в своїй більшості стала невід'ємною складовою радянського суспільства. Чисельність «Юнацтва» ОУН зменшувалася. Так із свідчень захопленого керівника Львівського крайового проводу ОУН Пришляка Євгена видно, що у його розпорядженні у 1951 р. було лише 40 юнаків⁴⁰. Але все ж можна стверджувати, що значна кількість молоді (особливо сільської) прихильно ставилася до ОУН, а певна її частина підтримувала українських націоналістів до самого кінця їхньої боротьби.

Таким чином, діяльність молодіжних організацій ОУН у середині — другій половині 40-х років ХХ ст. була дуже різноманітною і спрямовувалася на відкритий та прихований супротив комуністичному режиму. На основі вищесказаного варто виділити два основні періоди в роботі ОУН серед молоді:

1) 1943–1946 рр. (а у деяких районах до 1948–1950 рр.), коли ОУН та УПА чинили активний опір радянській владі, контролювали територію, що давало змогу працювати розгалуженій структурі мережі «Юнацтва» та виховувати нове покоління у патріотичному дусі. У цей період велика частина всієї молоді (і, що важливо, більшість національно свідомої) була охоплена впливом ОУН.

2) 1946–1954 рр., коли великі збройні загони ОУН та УПА були розбиті, радянська влада вже тримала в своїх руках контроль над ситуацією в регіоні та укріплювалась у селах; коли широка (масштабів попереднього періоду) збройна боротьба припинилася і націоналісти перейшли до більш законспірованої підпільної діяльності — терактів, саботажу, розповсюдження літератури тощо. Активно впроваджувалася програма роботи з молоддю «Олег». З молоді в цей період відбиралися найкращі представники і готувалися до вступу в ОУН переважно в індивідуальному порядку, а для загалу юнаків переважно розповсюджувалася література. Кількість юних прихильників ОУН поступово зменшувалася. Проте з'являлося багато невеликих молодіжних організацій, а іноді створювалися і досить великі.

Діяльність, яка ними проводилася, носила різноманітний характер, тому її оцінка також не може бути однозначною. Навчальна, освітньо-виховна та патріотично-пропагандистська робота серед молоді призводила до її гартування та створення прошарку українського патріотичного молодого покоління, яке допомагало підпіллю ОУН. Чимало юнаків, які виховувалися пропагандистами ОУН, не відмовилися від ідей про незалежність України і потім, так і не сприйнявши радянський устрій. Недаремно мешканці західних областей України продовжували залишатися у розумінні більшості населення СРСР «націоналістами». Не варто оминати той факт, що розбудова незалежної держави була обґрунтована багато в чому книгами ОУН. Тому вплив ідей ОУН на виховання молоді знову проявився

**За українську Самостійну Соборну Державу!
За волю народів і людини!**

УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДЕ!

Включайся в лави Організації Українських Націоналістів під проводом С. Бандери до боротьби за Українську самостійну державу!

Твоє місце на фронті боротьби за волю України і других поневолених народів!

Смерть Сталіну і його російсько-большевицькій імперіалістичній кліці!

Смерть зрадникам українського народу — українським большевикам!

Українські Революціонери

Друкарня ім. Клима Савура

Одна з листівок ОУН, спрямованих до молоді

вже в діях опозиційних утворень 1960–1980-х років та в ті роки, коли Україна знову стала незалежною.

Водночас, такі методи роботи, як вчинення терактів, викликають засудження будь-якого суспільства. Але слід зважити на те, що подібна діяльність частково виправдовується умовами життя, створеними радянською владою, та жорстокими переслідуваннями антирадянськи налаштованих людей.

Головним критерієм вірності національних ідей, на яких виховувалася молодь ОУН, є все ж те, що вони не загубилися в історії, і на них значною мірою зараз виховується сучасне покоління українських дітей.

Примітки

¹ *Субтельний О.* Україна. Історія — К., 1991. — С. 424–426.

² *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття — К., 1997. — С. 226.

³ Історія України. Випуск 2 // Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 12. — Арк. 123.

⁴ «Я. Р». Завдання українського юнацтва // «Юнак». — 1942. — Частина 12. — С. 1. // ДА СБ України. — Спр. 376. — Т. 26. — Арк. 40–41.

- 5 Справка о методах подрывной деятельности остатков оуновского подполья в западных областях Украины // Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 156–159.
- 6 Вказівки щодо праці з юнаками // Там само. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 265–280.
- 7 Методичні вказівки для виховання шкільної дітвори // Там само. — Арк. 340–342; До проблеми виховання доросту (під увагу масовим пропагандистам та виховникам молоді) // Там само. — Арк. 262–264.
- 8 Надрайонним проводникам для исполнения (1945 г.) // Там само. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 183; Завдання юнаків та юначок в підбільшовицькій дійсності // Там само. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 255–257.
- 9 «Я. М». Організаційні інструкції для уладу юнацтва // Там само. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 1–10; Інструкції // Там само. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 206–213.
- 10 Выписка из показаний Луцкого А.А. // Там само. — Спр. 372. — Т. 5. — Арк. 59.
- 11 Описание к схеме организационного построения ОУН — Организации Украинских Националистов (составлено по материалам арестованного Степаняк М.Д., клички «Лекс», «Сергей», «Богдан») // Там само. — Арк. 262, 269, 273.
- 12 Тимчасові вказівки для виховання та вишколу в організації молоді // Там само. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 234–236.
- 13 Інструкції // Там само. — Арк. 206–213.
- 14 До проблеми виховно-вишкільної революційної роботи з юнацтвом ОУН // Там само. — Арк. 15–30.
- 15 Там само. — Арк. 49–57.
- 16 Інструкція // Там само. — Арк. 212–213; Програма навчально-виховної роботи з юнацтвом // Там само. — Арк. 258–260.
- 17 Інструкції // Там само. — Арк. 212.
- 18 Вказівки для виховників // Там само. — Арк. 293–314.
- 19 Протокол допроса Воробец Ф.В. // Там само. — Спр. 372. — Т. 4. — Арк. 253; Т. 5. — Арк. 273.
- 20 Там само. — Арк. 443–447.
- 21 Работа органов государственной безопасности по разгрому бандоуновского подполья в Тернопольской области // Там само. — Т. 8. — Арк. 53.
- 22 Выписка из показаний Луцкого А.А. // Там само. — Т. 5. — Арк. 60.
- 23 Інструкції // Там само. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 208–210.
- 24 Інструкція ч. 9 по вихованні молоді // Там само. — Арк. 231–232.
- 25 Практичні вказівки організації життя сільської молоді // Там само. — Арк. 241–246.
- 26 Інструкція ч. 9 по вихованні молоді // Там само. — Арк. 232.
- 27 Справка о попытках националистического подполья на Украине распространить своё влияние на молодёжь // Там само. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 235.
- 28 Справка о новой тактике бандитско-оуновского подполья // Там само. — Т. 27. — Арк. 50.
- 29 Воспитательно-учебная работа // Там само. — Т. 26. — Арк. 103–109.

- ³⁰ Выписка из допроса Иванишина П.М. // Там само. — Арк. 196–198.
- ³¹ Выписка из протокола допроса Щепанского Р. Н. от 4 августа 1953 года // Там само. — Арк. 209–210.
- ³² «До 155» // Там само. — Арк. 181–182.
- ³³ Выписка из протокола допроса Щепанского Р.Н. от 4 августа 1953 года // Там само. — Арк. 210–211.
- ³⁴ Там само. — Спр. 376. — Т. 19. — Арк. 7–29, 33–34.
- ³⁵ Протокол допроса Благий Зиновия по кличке «Шпак» от 5 февраля 1949 года // Там само. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 221–223.
- ³⁶ Справка о попытках националистического подполья распространить своё влияние на молодёжь // Там само. — Т. 26. — Арк. 251.
- ³⁷ Там само. — Арк. 296.
- ³⁸ Там само. — Арк. 269–271.
- ³⁹ Докладная записка о причинах ухода в бандоуновское подполье националистического элемента из числа молодёжи // Там само. — Т. 27. — Арк. 127.
- ⁴⁰ Выписка из протокола допроса Пришляк Евгения Степановича от 16 мая 1952 года // Там само. — Арк. 206–207.